

takviye gerekiyordu. Erkân-ı Harbiye, 9 Temmuz 1916'da hazırlıkların ivedilikle ve gizli olarak başlatılmasını isteyince, mevcut birlikler Keşan, Şarköy bölgesine çekildi. Hemen 19. ve 20. tümenlerden yeni bir birlik kurulması için hazırlıklara başlandı.⁵

15. Kolordu'nun kadro eksiği tamamlanırken ayrıcalıklı davranılmış, Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Paşa'nın emri uyarınca: genç, kültürlü, fiziki ve askeri açılardan en iyi asker ve subaylar seçilmişti.⁶ Nakil sırasında ve sonrasındaki konaklama, yeme-içme, sağlık hizmetleri, hayvanların beslenmesi ve bakımı gibi ihtiyaçların ise, müttefik ülkeler tarafından karşılanmasına karar verilmişti.⁷

Hareket ve Galiçya Cephesi'ne varış

19 ve 20. tümenlerden oluşan 15. Kolordu, 535 subay ve 32.017 erden meydana gelmekteydi.⁸ Kolordu'nun sevkiyatına 23 Temmuz 1916 tarihinde başlandı.⁹ Uzunköprü'den trenle hareket eden birlikler önce Belgrat'ta Avusturya tahaffuzhanelerinde temizlik ve tıbbî muayeneden geçirildiler. Daha sonra, tüm askerlere Tuna'nın kuzeyindeki Zemplén kasabasında kolera ve tifo aşuları yapıldı. 26 Temmuz'da Galiçya Cephesi'ne ulaşıldı ve kolordu komutanı Yakup Şevki Bey [Subaşı] (1876-1939), Güney Galiçya Ordusu Komutanı General Felix von Bothmer'in emrine girdi. Osmanlı ordusunun sağlık ile ilgili işlerini, sağlık araç ve gereçlerinin ikmalini Avusturya Sağlık Kurulu üstlenmiş, işlerin kolay takip edilebilmesi için de tümenlere birer tercüman gönderilmişti. Müttefiklerarası anlaşma çerçevesinde alınan bu karara göre, Osmanlı askerlerinin sağlık işleri Avusturya-Macaristan makamlarının sorumluluğundaydı.¹⁰ Bu çerçevede kolordu karargâhında yaralı askerlerin

GALIÇYA CEPHESİ'NDE OSMANLI BİRLİKLERİ VE SAĞLIK HİZMETLERİ (1916-1917)

*Oya Dağlar Macar**

Birinci Dünya Savaşı'nda, batıya doğru ilerlemek ve Polonya topraklarını genişletmek isteyen Rusya'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olan Galiçya'yı alma çabaları üzerine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1914 yılının Ağustos ayında müttefiki Prusya İmparatorluğu ile birlikte Doğu Cephesi olarak da bilinen Galiçya Cephesi'ni açmak zorunda kaldı. Almanlardan alınan yardımlarla Galiçya cephesi şiddetli Rus taarruzlarına karşı korunabiliyordu. Ancak, 1916 Brusilov taaruzunda Galiçya'nın düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalması ve aynı yıl İtalya ile Romanya'nın savaşa girip Avusturya-Macaristan'a saldırımları üzerine, Alman Genelkurmayı dört müttefik devlet ordularının ortaklaşa yürüttüğü genel harekâtın, Alman Genel Karargâhı'ndan yönetilmesini kararlaştırdı.² Yapılan plan çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nden üç kolordu istendi. Bunlardan biri Avusturya-Macaristan'a yardımcı olmak ve Ruslarla savaşmak üzere Galiçya Cephesi'ne, ikincisi Rumenlerle savaşmak üzere Romanya Cephesi'ne, diğeri de Sırplarla mücadele etmek amacıyla Makedonya Cephesi'ne gönderilecekti.

Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi, Galiçya'ya, daha önce Çanakkale Cephesi'nde savaşan askerî birliklerden oluşan 15. Kolordu'nun gönderilmesine karar verdi.³ Ancak Çanakkale Savaşı'nın zorlu koşullarında mücadele eden askerlerin büyük çoğunluğu zayıf düşmüştü ve yeniden savaşacak güçte değildiler. Üstelik savaşın ardından ortaya çıkan kolera ve tifüs salgını kolordu birliklerinin mevcudunu iyice azaltmıştı.⁴ Bu yüzden Anadolu'daki birliklerden

* Y.Doç.Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Galiçya, bugünkü Polonya'nın Güneydoğu ve Ukrayna'nın Güneybatı kısmını kaplayan, Karpat dağlarının kuzeyinde yer alan bölgenin adıdır. *The New Cambridge Modern History*, Volume XIV Atlas, Ed. H. C. Darby and Harold Fullard, Cambridge at the University Press, Cambridge, 1970, s.179.

² John Schindler, "Streamrollered in Galicia: The Austro-Hungarian Army and the Brusilov Offensive, 1916", *War in History*, 10, 1 (2003), s.27-59.

³ Osmanlı ordularının Birinci Dünya Savaşı'ndaki mevcutları ve ordu düzeni için bkz. C. C. R. Murphy, "The Turkish Army in the Great War", *Journal of the Royal United Services Institute*, LXV (1920), s.90-104. E.J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. T. Akad, İstanbul, Kitap Yayınları, 2003, s. 25, 26, 62.

⁴ Oya Dağlar, *War, Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire (1912-1918)*, SOTA Press, Haarlem, 2008, s.249-253.

⁵ Kolordunun kuruluş şemasına göre, 15. Kolordu komutanlığı Albay Yakup Şevki [Subaşı] Bey'e, kurmay başkanlığı Yarbay Hayri Bey'e verilmişti. Buna bağlı olarak 19. Tümen komutanlığına Yarbay Mehmet Şefik [Aker], 20. Tümen komutanlığına ise Yarbay Yasin Hilmi Bey atanmıştı. Mahmut Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990, s.130.

⁶ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. M.Şevki Yazman, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s.148.

⁷ Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s.78-79.

⁸ Mehmed Emin, *Harb-i Umumi'de Osmanlı Cepheleri Vekaayi*, İstanbul, 1338, s.35, Kemal Özbay bu sayıyı 32.000 er, 520 subay olarak göstermektedir (K. Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, cilt I, Yörük Matbaası, İstanbul 1976, s.276); Mahmut Boğuşlu ise 15. Kolordu'da 623 subay, 31.560 er olduğunu iddia etmektedir (Boğuşlu, *a.g.e.*, s.130).

⁹ Galiçya Cephesi'ne giden 20. Tümen'de teğmen olarak bulunan M. Şevki Yazman anılarında hareket tarihini 21 Temmuz 1916 olarak vermektedir: Kansu Şarman (haz.), *Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer? Mehmetçik Avrupa'da: M. Şevki Yazman'ın Anıları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s.6.

¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu da müttefiki olan Alman İmparatorluğu'ndan ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan askeri sağlık teşkilatı konusunda önemli yardımlar aldı. Savaş boyunca Alman İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'na hijyen uzmanı, tıbbi müşavir, sivil ve askeri hekimler ve sağlık işlerini organize etmek üzere uzmanlar gönderdi. Ayrıca Almanya'nın savaş sırasında

sevkinde yardımcı olacak, aynı zamanda danışman olarak görev yapacak bir Avusturya sağlık kurulu bulunuyordu.

15. Kolordu'nun başhekimisi Yarbay Şükrü Bey, yardımcısı ise Gafur Nüzhet Bey idi. Sağlık kadrosunda yer alan diğer kişilerin görev ve isimleri şöyledi:¹¹

- 19. Tümen Başhekimisi Yarbay Nizameddin Sıhhiye Bölüğü Baştabibi Binbaşı İbrahim Hakkı
- 20. Tümen Başhekimisi Binbaşı Hasan Sükuti Operatör Yüzbaşı Şükrü Fazıl
- Yedek tabip Yüzbaşı Somuncıyan
- Sıhhiye Bölüğü Başhekimisi Kıdemli Yüzbaşı Tayyar Operatör Yüzbaşı Tahir Bey
- Cerrahi Müşavir Alman Tabip Binbaşı Reislaufl
- Sağlık Müşaviri Avusturyalı Binbaşı Schneider
- Sağlık Müşaviri Yarbay Gross
- Sağlık müşaviri Avusturyalı Yarbay Vitali
- Yüzbaşı Freier

Sağlık hizmet şemasına göre cephenin hemen gerisinde hafif yaralı askerlerin ilk tedavilerinin yapılacağı yaralı merkezleri ve sargı yerleri açılmıştı. Cephe askerlerin beslenmesine de büyük özen gösterilmekteydi. Osmanlı aşçıları tarafından hazırlanan yemekler besin değeri ve çeşit açısından zengindi. Taze ekmek, et, patates ve taze sebzelerin yanı sıra, üzüm ve sabah-akşam çay verilmekteydi.¹²

Galiçya Cephesi'nde savaş

Osmanlı ve Rus orduları ilk olarak 19 Ağustos 1916'da karşı karşıya geldiler. Bu çatışmaları Eylül ayında yapılan üç şiddetli muharebe takip etti.¹³ Ruslar taarruzdan önce yoğun topçu ateşine başlıyor, şarapnel ve mermi parçaları her yeri kapladıktan sonra da birkaç sıra halinde hücumu geçiyorlardı. Bu şiddetli taarruzlarda hafif yaralı olanlar sargı merkezlerindeki ilk tedavilerinin ardından yeniden savaş alanına gönderiliyor, ağır yaralı olanlar ise

sadece askerlere değil sivil halka da sağlık hizmeti verdiği ve hijyen konusunda halka dönük çalışmalarda bulunduğu biliniyordu. Öte yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da, Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve özellikle Suriye-Filistin bölgesi başta olmak üzere ihtiyaç duyulan çeşitli cephelere sağlık heyetleri, çeşitli alanlarda uzman doktorlar, sağlık teçhizatı ve ilaç malzemesi göndermiş, ayrıca dört sahra hastanesi açarak savaş boyunca sağlık hizmeti vermişti. Böylece askeri işbirliğine dayalı olarak yürütülen ilişkiler, tıbbi alanda da ülkelerin yakın işbirliği içinde olmasına olanak sağlamıştı. Heinz Georke, "Tıbbi Alanda Türk-Alman İlişkileri", Yay. A. Terzioğlu, *Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyum Bildirileri, 18-19 Ekim 1976*, İstanbul, 1981, s.4-5; *Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri*, Yay. A. Terzioğlu ve E. Lucius, 28-29 Nisan 1986, İstanbul 1987, s.220-221.

¹¹ Kemal Özbay, *a.g.e.*, s.276-277.

¹² Özbay, *a.g.e.*, s.279.

¹³ Mehmed Emin, *a.g.e.*, s.37-46.

hızla cephe gerisindeki nekahathanelere ve Avusturya-Macaristan topraklarındaki hastanelere sevk ediliyordu. Bu sevkler düzenli yapılmadığı ve ayrıntılı kayıt tutulmadığı için, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, cephe gerisindeki Osmanlı askerlerinin durumları konusunda bilgi almak sorun olmaya başladı. Yetkililer yaralı ve hasta askerlerin hangi hastanelere gönderildiği, bakım ve tedavilerinin nasıl yapıldığı, hangi hastalıklarla mücadele ettikleri ve barınma şekilleri konusunda tutarlı bilgi elde edemiyordu.

Bilgi edinmedeki sorunlar üzerine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Osmanlı Büyükelçiliği, Osmanlı Erkân-ı Harbiye'sine durumu ileterek, durumun bir an önce aydınlatılmasını ve 15. Kolordu'ya mensup hasta ve yaralı askerleri teftiş ve kontrol üzere sefaret emrine bir doktor gönderilmesini istedi. Osmanlı Erkân-ı Harbiye'si sorunu bir an önce çözebilmek için Askeri Tıbbiye'den henüz yeni mezun olan Tabip Yüzbaşı Hulusi Fuad [Tugay]'ı (1890-1967) Avusturya-Macaristan Hastaneleri Müfettişi ünvanıyla Viyana'ya gönderdi. Harbiye Nezareti tarafından Hulusi Bey'e görevi 2 Ekim 1916 (19 Eylül 1332)'de tebliğ edildi. Vakit kaybetmeden hazırlıklarını tamamlayan Hulusi Bey, 18 Ekim'de İstanbul'dan hareket ederek 22 Ekim 1916 (9 Teşrinievvel 1332) akşamı Viyana'ya vardı. 25 Ekim'de Osmanlı Ateşemiliteri Miralay Ahmet Bey'in de hazır bulunduğu bir kabulde Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşükten sonra 30 Ekim 1916 (17 Teşrinievvel 1332) da görevine resmen başladı.

Dr. Hulusi Fuad Bey, Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılmış ve ilk olarak 33. Süvari Alayı Tabip Muavinliği görevinde bulunmuştu. Sultan Reşat tarafından 1915'te yeni kurulan Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne asistan olarak tayin edilmiş, daha sonra Halep'e konuşlandırılan bu hastane ile Kudüs'e kadar gitmişti. Kendisinin 1915'te Halep'te çıkan tifüs salgınında IV. Ordu Sahra Sıhhiye Müfettiş Vekili Tabip Binbaşı Neş'et Ömer [İrdelp] Bey ile birlikte başarılı çalışmalarda bulunduğunu biliyoruz. Hulusi Fuad Tugay Bey 1916 yılı'na kadar Kudüs'te çalışmış, Çanakkale Savaşı'ndan sonra yeniden öğretime başlayan Askeri Tıbbiye'ye geri dönmüş ve 1 Eylül 1332 (14 Eylül 1916)'de diplomasını almıştı. Hulusi Fuad Bey'in Avusturya-Macaristan Hastaneleri Müfettişliği'ne seçilmesinde, başarılı hizmetlerinin ve iyi derecede Almanca bilmesinin büyük payı vardı.¹⁴

Hulusi Bey göreve başladığı tarih olan 30 Ekim'den 14 Aralık 1916'ya kadar geçen bir buçuk aylık süre zarfında, yaralı, hasta ve nekahat döneminde bulunan Osmanlı askerlerinin tedavi gördükleri Avusturya-Macaristan hastanelerinin bazılarını birer kez, bazılarını da birkaç defa ziyaret ederek, bu

¹⁴ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Hekim Bir Siyasimizin Portresi, Büyükelçi Dr. A. Hulûsi Fuad Tugay*, İstanbul 1972, s.94.

hastaneler hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlayıp Harbiye Nezareti'ne sunmuştur.¹⁵

Avusturya-Macaristan hastanelerindeki yaralı ve hasta Osmanlı askerleri ve hastanelerdeki genel durum

Dr. Hulusi Fuad Bey bir ay süren sıkı bir takibatın ardından hazırladığı raporda; yaralı ve hasta Osmanlı askerlerinin Avusturya-Macaristan imparatorluğu sınırları içindeki pek çok farklı hastanede tedavi gördüğünü tespit etmiştir. Raporda, *Menzil Müessesat-ı Sıhhiyesi* adı altında kaydedilen Galiçya'daki seyyar menzil hastaneleri şunlardı:

Stryi'de 509 Numaralı Sahra Hastanesi ile Rozvarof (?)¹⁶ Emraz-ı Sariye Hastanesi, Drogobiç (Drogobych, Drohobych)'te 116 Numaralı Sahra Hastanesi ile 410 Numaralı Mevki Hastanesi, Sambor'da Emraz-ı Sariye Viyana Hastanesi, Novamisyasla (?) Emraz-ı Sariye Hastanesi, Viyana Hastanesi, Ovreşin (?) Nekahathanesi.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki hastane ve sağlık merkezleri de *Dahil-i Memleket Müessesat-ı Sıhhiyesi* adıyla şu şekilde belirlenmiştir:

Budapeşte'de; Köbanya (Kőbánya) Nekahathanesi, Pilmos Nekahathanesi, 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi, 4 Numaralı İhtiyat Hastanesi, 6 Numaralı İhtiyat Hastanesi, 16 Numaralı Garnizon Hastanesi, Szent Gállert Hastanesi, Szent István Hastanesi olmak üzere toplam 8 hastane ve nekahathane bulunuyordu.

Viyana'da ise; 1 Numaralı Garnizon Hastanesi, 2 Numaralı Garnizon Hastanesi ve Habsburg Eğitim Hastanesi, 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi, 2 Numaralı Harp Hastanesi, Üniversite Hastanesi (Allgemeine Krankenhaus Wien), Londaz (?) Sanatoryumu, 11 Numaralı İhtiyat Hastanesi, Radetzky Kaiserin Hastanesi, Haydn Nekahathanesi olmak üzere 10 hastane vardı. Ayrıca Nipotra (?) İhtiyat Hastanesi, Trençin (Trencsen, Trencin) İhtiyat Hastanesi, Teplice (Teplitz) İhtiyat Hastanesi, Baden'de Baden İhtiyat Hastanesi ve 17 Numaralı Garnizon Hastanesi, Göding'te (Goeding, Hodonin) Göding İhtiyat Hastanesi ve Göding Harp Hastanesi, Brno Nekahathanesi, Valbrıç Mezeriç (Walbrzych/Valbrıch Mezeritch) İhtiyat Hastanesi, Olmütz (Olomouc) 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi, Pardubice (Pardubitz) 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi,

¹⁵ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi (BDH), Klasör (Kls) no.2185, Dosya (D) no.16 (18.08.1332- 20.09.1333).

¹⁶ Bazı yer, hastane ve nekahathane isimleri Osmanlıca belgedeki okunuşu ile verilmiştir, orijinal adı bulunamayanların yanına soru işareti konulmuştur.

Tepriç Şönauer (Teplitz-Schönau) Kaplıcaları, Karlsbad Kaplıcaları, Prag 11 Numaralı Mecanin Hastanesi bulunuyordu.¹⁷

15. Kolordu'ya mensup askerlerin ayrıca Neuhaus/Tauber'deki Subay Rehabilitasyon Merkezi, Trençin Krankenhaus, Einstein Nekahathanesi, Krallık ve İmparatorluk Birinci Piyade Tugayı Yaralılar Dinlenme Bölümü, Maria Valeria Barakalar Hastanesi, Augusta Barakalar Hastanesi, Szent Laszlö Hastaneleri, Vihnos Crasarut Nekahathanesi, Nyitra Hastanesi, Pongrasut (Pongráz utca) Hastanesi, Varöskereszt, Labadoza, Pilmos, Craszar, Theresienstadt Yaralılar Yurdu ve Bakımevi'nde tedavi gördükleri tespit edilmişti. Bununla birlikte Wiesbaden'deki Spiegel Oteli ve Badenheim kaplıcaları yeniden düzenlenerek nekahathaneye dönüştürülmüş ve askerlerin istirahatleri ve son tedavileri burada yapılmıştır. Öte yandan Liebestabs kaplıcalarındaki sağlık tesisleri göz hastalıklarına tahsis edilmiş, Avusturya Kızılhaç'ının önerisi üzerine Adriyatik Savaş İstasyonu'ndaki bakım evi, Osmanlı hasta ve yaralıların hizmetine verilmiştir.¹⁸

Resim 1. Bir Avusturya-Macaristan hastanesi koğuşunda Osmanlı askerleri. (İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Hulusi Fuad Tugay Dosyası).

¹⁷ ATASE, BDH, Kls no.4393, D no: 167 (02. 01.1331-14.06.1333).

¹⁸ İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Büyükelçi Hulusi Fuad Tugay Dosyası. (Tugay Dosyası), no.5.

Dr. Hulusi Fuad Bey bu hastaneleri tek tek ziyaret ederek, hastanelerin genel durumu, verilen sağlık hizmetlerinin kalitesi, yaralı ve hasta Osmanlı askerlerinin sıhhi durumları, ihtiyaçları, hastanelerde ortaya çıkan şikâyet ve disiplinsizlikler konusunda ayrıntılı bir rapor hazırlayarak, Osmanlı Erkân-ı Harbiye'sine gönderdi. Söz konusu rapor, Galiçya'ya gönderilen Osmanlı askerlerinin ve cephe gerisindeki hastanelerin durumları hakkında son derece önemli bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Üstelik bu rapor, sadece askerlerin sağlığı konusunda değil, aynı zamanda onların cephe gerisindeki sosyal yaşamlarına ilişkin ilginç ayrıntılar da içermektedir.

Genel olarak, Avusturya hastanelerindeki askerlerin sağlık durumları ve hastane koşulları Macaristan'dakilerden çok daha iyi idi. Dr. Hulusi Fuad Bey'in hazırladığı rapora göre, özellikle Macaristan'daki bazı hastanelerde tıp bilgisi ve tıbbî hizmetler konusunda çok ciddi eksiklikler vardı. Örneğin, Nyitra hastanesinde tıp bilgisinden yoksun bir anlayış sürdürülüyor, hastalıkların teşhisi sadece hastanın diline bakılarak yapılıyordu.¹⁹ Budapeşte Başkonsolosu Hikmet Bey'e gönderilen bir yazıda ise Pongrasut (Pongráz utca)'taki nekahathane koşullarının değil hastaların sağlam kişilerin bile iskânına uygun olmadığı bildirilmiş, buradaki hastaların başka mahallere nakledilmesi istenmişti.²⁰ Öte yandan Valbriç Mezeriç Hastanesi'nin inzibat subayı tarafından hazırlanan vukuat raporunda; hastanede toplam 766 yaralı Osmanlı askerinin bulunduğu ve bu hastalara her gün ekşi lahanana (sauerkraut) ve 'kokmuş et'ten oluşan bir yemek verildiği, bu yüzden de hastanede olaylar çıktığı bildiriliyordu. Raporda bölgede bulunan diğer üç hastanenin koşullarının da benzer şekilde olduğu, hastanelerin birinde hastalara sade suya çorba ve ekşi lahanadan başka birşey verilmediği, diğer ikisinde ise yemeklerin kuş yemi kadar azaltıldığı, dolayısıyla durumun gittikçe daha kötüleştiği bildirilerek, bu bölgedeki hastanelere bir müfettiş gönderilmesi talep ediliyordu.²¹

Macaristan hastanelerindeki bu olumsuz koşullara karşın Avusturya'daki hastanelerin son derece iyi hizmet verdiği anlaşılıyor. Özellikle Kızılhaç yönetiminde bulunan Vihnos Crasarut Nekahathanesi'nde Osmanlı askerlerine itina ile bakılıyor ve yeterli sağlık hizmeti veriliyordu. Bu olumlu koşullar dikkate alınarak Kızılhaç'a başvurulmuş ve Pongrasut (Pongráz utca) Nekahathanesi'ndeki zayıf askerlerin buraya nakledilmesi istenmişti.²²

¹⁹ Tugay Dosyası, no.13.

²⁰ Tugay Dosyası, no.35

²¹ Tugay Dosyası, no.1, 63 ve 67.

²² Tugay Dosyası, no.40.

Resim 2. Avusturya-Macaristan hastanelerinden birinde sargı eğitimi verilen Osmanlı askerleri. (İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Hulusi Fuad Tugay Dosyası).

Göding kasabesindeki karargâhta da sadece yaralı ve hasta Osmanlı askerlerinin bakımına tahsis edilmiş iki hastane bulunuyordu. Bunlar 800 yatak kapasiteli Krallık ve İmparatorluk İhtiyat Hastanesi ile 1800 kapasiteli Harp Hastanesi idi. Defalarca yapılmış olan denetimlerde bu iki hastanenin her bakımdan çok iyi durumda olduğu, doktorların ve sağlık personelinin özverili çalışmalarında bulunduğu tespit edilmiştir.²³

Bir başka önemli sağlık merkezi ise Theresienstadt Yaralılar Yurdu ve Bakım Evi idi. Albay Karl Blumer tarafından Osmanlı konsolosu Hilmi Bey'e gönderilen bir raporda, bu hastanede Pardubitz İhtiyat Hastanesi'nden dinlenmek amacıyla gönderilen 111 Osmanlı askeri bulunuyordu. Bu askerlerin rahatı için her türlü önlem alınmıştı ve çok iyi bakım görüyorlardı. Ortopedik ve elektriksel tedavi yöntemleri, havuzlar, masaj uygulamaları askerlerin hizmetindeydi. Ayrıca ibadetleri için askerlere namaz kılacakları yerler yapılmış, yeni kıyafetler verilmiş, herhangi bir zanaat bilenlere ya da öğrenmek isteyenlere buradaki çeşitli atölyeler açık tutularak, eğitim verilmişti. Bütün bu kurumsal düzen ve işleyiş emekli Üstteğmen Ernst Brode ve gönüllü Çavuş

²³ Tugay Dosyası, no.34.

Géza Bark de Surany'nin çalışmaları sayesinde gerçekleşmişti.²⁴ Viyana'da açılan sakatlar okulunda Osmanlı askerlerine çeşitli konularda eğitim verilmiş, öğrendikleri bilgileri uygulamak için atölye ve askeri fabrikalarda çalıştırılmaları konusunda, yabancılara verilecek imtiyazlarda, bu askerlerin öncelikle kullanılmaları Avusturya Sağlık Dairesi Başkanlığı'ndan istenmişti. Kemal Özbay'a göre, Osmanlı ordusunda fiziksel rehabilitasyon hizmetleri 1917'de Galiçya Cephesi'nde başlamış olmaktadır.²⁵

25 Ekim 1916'de (12 Teşrinvevel 1332) yapılan teftişler sonucu Striy'de 509 Numaralı Saha Hastanesi, Rozvarof (?) Emraz-ı Sariye Hastanesi, Drogobiç'te 116 Numaralı Saha Hastanesi ile 410 Numaralı Mevki Hastanesi, Göding Hastanesi, Olmütz 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi ve Valbrich Mezeriç İhtiyat Hastanesi'nde tedavi gören Osmanlı askerlerinin sıhhi durumlarının iyi olduğu, parasal açıdan bir sorun yaşamadıkları ve durumlarından gayet memnun oldukları tespit edilmiştir. Yapılan incelemede hastaların sadece tütüne ihtiyaçları olduğunu belirterek, aile mektupları ve gazete gönderilmesi konusunda özel bir ricada bulunmuşlardır.²⁶

Tüm bu olumlu örneklerin yanısıra Viyana'da eksikleri olan bazı hastaneler de vardı. Örneğin, Viyana Nekahathanesi'nden Hulusi Fuad Bey'e gönderilen raporda, nekahathanede bulunan askerlerin güç kazanabilmesi için iyi beslenmeye ihtiyaçları olduğu halde, burada hastalara yalnız 280 gram ekmek verildiği, bu yüzden 200 kadar asker hastalıklarının 'nüksettiği' bildiriliyordu. Bu askerler hastalıkları sebebiyle, ayrıca 60 kadar asker de sağlıklarına kavuştukları gerekçesiyle taburcu olmak için doktora müracaatta bulunmuşlardı. Yapılan muayeneler sonucunda hastalığı nüksedenler tekrar hastaneye gönderilmiş, taburcu olmak isteyenlerin müracaatı da hâlâ çok zayıf oldukları gerekçesiyle dikkate alınmamıştı.²⁷ Durumun yetkililere bildirilmesi üzerine Viyana Nekahathanesi'nde gerekli düzenlemeler yapılmış, birkaç ay sonra gönderilen bir başka raporda nekahathanin günden güne geliştiği, gelen 1040 hastadan 332'sinin iyileştiği bildirilmişti.²⁸

Öte yandan Pardubitz 2 Numaralı İhtiyat Hastanesi'nde idari düzenleme ile ilgili bazı sorunlar yaşanmıştı. Yapılan denetimde hastanenin sıhhi malzeme bakımından diğer hastanelere göre daha iyi durumda olmasına rağmen, askerlerin bu konuda büyük sıkıntı çektikleri görülmüştür. Bu durumun hastane baştabibinden kaynaklandığı iddia edilmektedir. Bu yüzden öncelikle

²⁴ Tugay Dosyası, no.65.

²⁵ Özbay, a.g.e., c. 1, s.282.

²⁶ ATASE, BDH, Kls no.4416, D no.51/ 015-01 (16.07.1331- 04.02.1332).

²⁷ Tugay Dosyası, no.14.

²⁸ Tugay Dosyası, no.16.

hastaneye daha nitelikli, yorulmak bilmez ve faal bir başhekimin atanması talep edilmiştir. Ayrıca 16.000 yatak kapasiteli Pardubitz Hastanesi'ne, Valbrich Mezeriç İhtiyat Hastanesi'nden birkaç bin yatak daha gönderilerek hem hastanenin intizamının, hem de askerlerin istirahatlarının temin edilmesi istenmiştir.²⁹

Olmütz'deki 'Osmanlı Ordusu Tedavi Bölümü'nde ise hastane personelinin Osmanlı askerlerine farklı muamele ettikleri iddiasıyla bazı şikâyetler yaşanmış, bunun üzerine hastane komutanı erkek ve kadın hastabakıcılara gereken uyarılarda bulunmuş, hatta uygun şekilde hareket etmeyen hemşireleri görevden almıştır. Bu hastanedeki diğer bir sorun da ısınma problemi ile ilgiliydi. Barınaklar ahşap barakalardan meydana geldiği için, kömür kullanılmasına rağmen yeterli ısınma bir türlü sağlanamamış, dolayısıyla hastalar kış mevsiminde büyük sıkıntı yaşamışlardır.³⁰

Görüldüğü üzere düzenli olarak yapılan teftişler sonucunda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hastanelerinde yatan Osmanlı askerlerinin sağlık durumlarını ve ihtiyaçlarını yakından takip etmek mümkün olmuştur. Yapılan her denetlemeden sonra ayrıntılı raporlar hazırlanarak yetkililere gönderilmiştir. Bunlar geliş güzel değil, belli kriterler dikkate alınarak hazırlanan raporlardır. İçeriklerine baktığımızda, Osmanlı askerlerinin tedavi gördükleri hastanelerin isimleri ve yerleri, hasta sayıları, tedavilerinin hangi aşamada olduğu, askerlerin sağlıklarına ilişkin son durumlar ve varsa şikâyetleri ya da yaşadıkları sorunların titizlikle kaydedildiği görülmektedir. Örneğin, Aralık 1916'da hazırlanan bir raporda seyyar ve cephe gerisindeki hastanelerde yatan ya da tedavisi tamamlanmak üzere olan subay ve asker hastalar şu şekilde resmi kayıtlara geçmiştir;

AVUSTURYA-MACARİSTAN HASTANELERİNDE YATAN SUBAY VE ERLER

Hastane Adı	Zabitan	Efrad
Elitri (Nyitra) Hastanesi	5	210
Drogobiç Harp Hastanesi	3	300
Tisza Hastanesi	-	530
Trençin Hastanesi	3	628
Göding Harp Hastanesi	24	1691
Göding İhtiyat Hastanesi	12	672
Olmütz Hastanesi	-	260
Drogobiç Hastanesi	52	2337
Valbrich Mezeriç Hastanesi	11	1029

Kaynak: ATASE, BDH Kls no. 4416, D no. 51 (16.07.1331-04.02.1332)

²⁹ ATASE, BDH, Kls no.4416, D no.51/ 015-01 (16.07.1331- 04.02.1332).

³⁰ Tugay Dosyası, no.39.

Bu sayılara göre; seyyar ve cephe gerisindeki hastanelerde 110'u subay, 7657'si er olmak üzere toplam 7767 asker bulunuyordu. Aynı raporda Göding Hastanesi'nden üç subayın taburcu edilerek kıtasına gönderildiği, bir subayın da tedavisinin tamamlanması için Viyana Kaplıcaları'na nakledildiği belirtiliyordu. Ayrıca Drogobiç hastanesindeki altı subayın Teplice Nekahathanesi'ne, Valbriç Mezeriç Hastanesinde bulunan bir subayın da kulak hastalığının tedavisi için, Viyana'daki 2 Numaralı Garnizon Hastanesi'ne gönderildiği açıklanmıştı.³¹

Osmanlı askerlerinde görülen hastalıklar

Galiçya Cephesi'ndeki Osmanlı ve müttefik ordularının sağlık durumları genellikle iyiydi. Salgın hastalıklara karşı hijyenin önemi göz önünde bulundurarak, Dr. Hulusi Fuad Bey askerlere gerekli bilgilerin verilmesi için konferanslar düzenlenmesini kararlaştırdı. Bu çerçevede Viyana Yaralıları Tedavi Evi'nde, 200 kişilik gruplara, haftada iki gün birer saat hijyen dersleri verilerek, askerler kişisel ve genel temizlik konusunda bilgilendirildi. Bu düzenleme ve salgın hastalıkları önlemeye yönelik koruyucu tedbirler, Galiçya Cephesi'nde geniş çaplı salgın hastalıkların ortaya çıkmasına engel olmuştur.³²

Galiçya'da görülen önemli hastalıklardan birisi kuduz hastalığı idi. Birkaç defa ortaya çıkarak asker ve sivil pek çok kişinin ölümüne sebep olan bu hastalık için 29 Temmuz 1916 tarihinde Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi tarafından bir talimatname yayımlanmıştı. 10 Mart 1916 tarihli ve *Kuduz Hastalığına Karşı Tedabir* başlıklı beyannamenin tekrarı olan bu talimatname, yayımlandığı günden itibaren tüm kıtalarda uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu emirler siviller için de geçerliydi.

Talimatnameye göre, kuduz hastalığına karşı uyulması gereken kurallar şunlardı: köylerde, kazalarda ve tren istasyonlarının olduğu bölgelerde, köpek yasağını bildiren levhalar göze çaracak bir biçimde asılmalıdır. Tüm köpekler yakalanarak hapsedilecek, Viyana ve dışındaki köpeklerin ağızına mutlaka ağızlık geçirilecek ve tasmaına geçirilen bir ipe götürülecektir. Başboş gezen kedi ve köpekler, sahiplerine haber verilmeden derhal öldürülecektir. Sahipsiz dolaşan köpekler için devriyeler çıkarılacaktır. Karargâhta bulunan köpekler de derhal yok edilecektir. Bu durumdan kumandanlar sorumlu olacaklardır. Kıtalarda terbiye edilmiş polis ve harp köpeklerinin kalmasına izin verilmiştir. Av köpeklerinin bulundurulması da yasaklanmıştır. Bir köyde bir kuduz köpek ortaya çıktığı zaman, o yerde ve civar köylerdeki köpeklerin itlafi Ordu Başkomutanlığının selahiyetindedir. Bir kimseyi ısiran köpek ister kuduz olsun ister olmasın derhal öldürülecek ve bu köpeğin / kedinin başı kesilerek uygun bir şekilde sarılıp Striy'deki 2 Numaralı Bakteriyolojihane'ye

³¹ ATASE, BDH, Kİs no.4416, D no.51 (16.07.1331- 04.02.1332).

³² Tugay Dosyası, no.38.

gönderilecektir. Aynı zamanda her türlü vaka ve telefatlar hem Striy'e hem de müttefiklerin Kuzey Ordusu Başkomutanlığı'na ihbar edilecektir. Kuduz olsun olmasın, bir köpek tarafından ısırılan Kuzey Ordusu'na bağlı her kişi derhal tedavi altına alınacaktır. Hastalar, tedavi için Breslau Darülfünunu Hıfzıssıha Şubesi'ne gönderilecektir. Hastaların tedavisi ayrıca Krakov ve Budapeşte'deki merkezlerde de yapılacaktır. Talimatname çerçevesinde Galiçya'ya köpek ihracı kesinlikle yasak edilmiştir.³³

Galiçya'da görülen diğer bir hastalık ise, 'lekeli humma' (fleckfieber) olarak bilinen tifüstür. 16 Aralık 1916 tarihinde cepheye yakın Yabusof köyünde tifüs ortaya çıkmış ve kısa sürede yayılarak tehlikeli bir hal almıştır. Hastalığın önlenmesi için ilk olarak hastalığın görüldüğü askeri birlikler ve bu birliklerin yakınındaki kasaba ve köyler derhal karantina altına alınmıştır. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan Mevki Kumandanlığı tarafından dokuz maddeden oluşan bir ordu emirnamesi yayınlanarak tüm birliklere gönderilmiştir.³⁴ *Lekeli Humma Hastalığı İçin Malumat* adı altında çıkan bu emre göre; karantina altına alınan köye tüm giriş çıkışlar yasaklanmış, tifüs (lekeli humma) hastalarına tedavi ve yardım için köye girmeye mecbur olanlar dışında hiç kimsenin köye sokulmaması emredilmiştir. Ayrıca kişilerin hijyen başta olmak üzere sağlıklarına dikkat etmeleri istenmiş, hastaların acilen yetkililere ihbar edilmesi şart koşulmuştur.³⁵ Tedbirlerin ciddiyet ve titizlikle uygulanması sonucu hastalık bu bölgede kısa bir süre sonra ortadan kalkmıştır.

Öte yandan, 13 Şubat 1917'de Macar askerleri arasında yine tifüs hastalığının görülmesi, Osmanlı 15. Kolordu komutanlığında yeniden ciddi bir endişeye sebep olmuş³⁶ ve hastalığın öğrenilmesinden iki gün sonra Peşte Nekahathanesi İnzibat Zabıtlığı'na hastalığa karşı alınacak tedbirlere dair bir yazı gönderilmiştir. Buna göre nekahathane içinde kati tedbirlere başvurulması emredilmiş, tüm askerlerin eşyası ve yataklarının etüvden geçirilmesi için askeriye'den birkaç günlüğüne bir seyyar etüv istenmesinin zorunlu olduğu bildirilmiştir. Gelen emirde, hasta ve müstahdemlerin saçlarının 3 numaralı makinayla kesilmesi, diğer mahallerindeki kıllar traş edildikten sonra, hastane dahilindeki banyolarda temizlenmeleri, başlarının *sublimé acétique* ile dezenfekte edilmesi, ayrıca mümkün olduğu takdirde koltuk altlarına ve genital bölgelerine kâfurlu veya naftalinli yağların sürülmesi, dezenfekte edilen koğuşlarla dezenfekte edilmeyenlerin ilişkilerinin kesilmesi, hasta odasına formol veya kükürt buharı uygulanması, hasta yanında yatanların, diğerleriyle

³³ ATASE, BDH, Kİs no.4416, D no.51/ 17, 18 (16.07.1331- 04.02.1332).

³⁴ ATASE, BDH, Kİs no.4416, D no.51/ 018-03 (16.07.1331- 04.02.1332).

³⁵ ATASE, BDH, Kİs no.4416, D no.51/ 018-03 (16.07.1331- 04.02.1332).

³⁶ Tugay Dosyası, no.15.

mümkün mertebe temasta bulundurulmaması gibi tedbirler yer almaktaydı.³⁷ Bu çerçevede hastalığı taşıyan vücut bitlerine karşı ciddi bir mücadele başlatılmış, 14 gün süren bir tecrit dönemi ve tedbirlerle hastalık söndürülmüştür.

Galiçya Cephesi'nde görülen diğer bir hastalık ise tifodur. Tifo (kara humma), ilk olarak 24 Ekim 1916 (11 Teşrin-evvel 1332) tarihinde İstanbul'dan Galiçya cephesine gelen 876 asker arasında tespit edilmiş ve bu hastalığın bulunduğu vagondaki askerler sıkı bir tıbbi muayeneden geçirilmişlerdir. Muayene sonucu sağlıklı olanlar alaylarına sevk edilirken, hastalık şüphesi taşıyanlar tedavi altına alınmıştır. Karantina uygulamasına gerek duyulmamıştır.³⁸ Erken tespit ve gerekli önlemlerin alınması sonucunda, hastalık salgın halini almadan ortadan kaldırılabiliştir.

Askeri raporlardan anlaşıldığına göre, Galiçya Cephesi'ndeki askerler arasında, büyük çaplı olmasa da, dizanteri hastalığı da görülmüştür. Peşte'deki 16 numaralı Garnizon Hastanesi'nde tedavi olan bir askerin dizanteriden vefat ettiğinin anlaşılması üzerine, gereken incelemeler yapılmış ve askerin bu hastalığa İstanbul'dan gelirken yakalandığı tespit edilmiştir.³⁹ Bunun üzerine hastanedeki tüm hastalar muayeneden geçirilmiş ve olası bir tehlike için sıkı tedbirlere başvurulmuştur. Hulusi Fuad Tugay'ın Ağustos ayında hazırladığı sağlık raporuna göre, 86 kişinin dizanteri teşhisiyle hastaneye yatmıştır.⁴⁰

Galiçya Cephesi'ndeki askerlerde görülen diğer hastalıklar şunlardır: nezle-i müstevliye (grip), iltihâb-ı kasabât (akut bronşit), skorbüt, Asya kolerası, tedahhum (el ve ayak ödemleri), çiçek, humma-yı racia, zât-ül-cenb (plevra iltihabı), zât-ür-rie (pnömoni), sâri iltihâb-ı sehaya (menenjit), sair âza veremi (tüberküloz), turuk-ı beviye ve tenâsüliyye hastalıkları (idrar yolları ve zührevi hastalıklar), kabakulak, kalp hastalıkları, kasık fitiği ve romatizma.⁴¹

Öte yandan kış mevsiminde aşırı soğuklar nedeniyle yüzlerce asker donma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Avusturya-Macaristan Hastaneleri Müfettişliği tarafından hazırlanan istatistik cetveline göre, Aralık 1916-Mart 1917 arasında, 267 asker hastanelerde donma tedavisi görmüştür.⁴² Ayrıca pek çok asker belsoğukluğu ve frengi teşhisiyle Viyana Nekahathanesi ve Drogobiç Hastanesi başta olmak üzere çeşitli hastanelerde tedavi altına alınmıştır.⁴³

³⁷ Tugay Dosyası, no.18.

³⁸ ATASE, BDH, Kİs no.4416, D no.51/ 018-01 (16.07.1331- 04.02.1332).

³⁹ ATASE, BDH, Kİs no.4416, D no.51/ 014 (16.07.1331- 04.02.1332).

⁴⁰ Tugay Dosyası, no.45.

⁴¹ ATASE, BDH, Kİs no.4378, D no.102 (23.04.1331- 01.10.1332)

⁴² Tugay Dosyası, no.53.

⁴³ Özbay, a.g.e., c. 1, s.282.

Bunlardan başka; diş ve göz hastalıklarıyla ilgili şikâyetler, mevsim değişikliklerine bağlı olarak ortaya çıkan ateşli ve iltihaplı hastalıklar da vardı.⁴⁴ Hikmet Özdemir'in belirttiğine göre Galiçya Cephesi'nde 7.115 asker hastalıktan dolayı, 10.326 asker ise cephede aldığı çeşitli yaralar sonucu hastaneye yatırılmıştı. Bu askerlerden 124'ü hastalıktan, 522'si de aldığı yaralardan ötürü yaşamını kaybetmişti. Resmi kaynaklarda Galiçya'da ölen Osmanlı askerlerinin sayısı toplam 3.859 olarak gösteriliyordu.⁴⁵

Galiçya Cephesi'nde yaralanan bazı askerler el-kol ve bacaklarını kaybetmişlerdir. Bu hastalara, protezler yaptırılmış ve bunların kullanımını öğrenmeleri için hastaların 'talimgah mektebi'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu konudaki emirler gerekli yerlere zamanında gitmediğinden, hastalar rehabilitasyon merkezlerine gidememiş ve protezlerinden yeterince yararlanamamışlardır. Durumun anlaşılması üzerine yeni emirler gönderilerek, hastaların bu birimlere sevki sağlanmıştır.⁴⁶

Resim 3. Protez eğitimi ve fiziksel rehabilitasyon uygulaması sırasında Osmanlı askerleri ile Avusturyalı hastabakıcılar (İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Hulusi Fuad Tugay Dosyası).

⁴⁴ Ertem, a.g.e., s.154.

⁴⁵ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.139.

⁴⁶ ATASE, BDH, Kİs no.4416, D no.51/ 015-01 (16.07.1331- 04.02.1332).

Sonuç olarak, Galiçya Cephesi'nde Osmanlı askerleri arasında görülen hastalıkların, zamanında alınan tedbirler sayesinde genel olarak ciddi bir salgına dönüşmediği anlaşılmaktadır. Avusturya-Macaristan ordusuna gelince; bu ordunun sağlık durumu genel olarak iyi olmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nda verdiği kayıpların sayısı az değildi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki ordu mevcudu, 6.500.000 idi.⁴⁷ Dr. Wilhelm Winkler'a göre, Avusturya Savaş Bakanlığı tarafından, 1917 Eylül'ünün sonuna kadar, 687.534 ölüm, 855.283 kayıp ve 1.200.000 esir kaydedilmişti. Dr. Winkler bu rakamların çok düşük olduğu düşüncesindeydi. Dr. Winkler'ın hesaplarına göre, 31 Aralık 1917 yılına kadar ölü sayısı en az 1.200.000 idi. 31 Mart 1919'un başlarında Savaş Bakanlığı tarafından 905.299 ölüm ve 837.483 kayıp vakası kaydedilmişti. Kaybolanların en azından dörtte üçünün öldüğü kabul edilirse, bu durumda öldürülen ve yaralanarak ya da hastalıktan ölen askerlerin toplam sayısının yaklaşık olarak 1.530.000 olarak hesaplanabilirdi.⁴⁸ Garrison'un verdiği savaş istatistiklerine göre ise, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ordusunda öldürülerek, yaralanarak ya da hastalıktan ölenlerin sayısı 800.000 yaralananların sayısı 3.200.000 kişi, kaybolan ya da esir düşenlerin sayısı 1.211.000 idi.⁴⁹

Savaşta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sivil kayıpları da dikkate değerdi. Sivil ölümlerinde salgın hastalıkların önemli payı olmuştu. Örneğin 1915'in sonuna kadar Galiçya'da 16.000 kişi koleradan yaşamını yitirmişti. Bunun yanı sıra, özellikle Galiçya'da ve Bukovina'da çiçek, tifo ve benzer salgın hastalıklardan çok büyük sayıda sivil hayatını kaybetmişti. Öte yandan tüberküloz, savaş sırasında en ciddi tahribatı yapan hastalıklardan biri olmuştu. Tüberküloz, Macaristan'da ilk büyük yıkımını 1913 yılında yapmış ve bu tarihte Budapeşte'de 3.422 kişi bu hastalıktan ölmüştü. 1916'da 4.937 kişi, 1917'de 6.658 kişi ve 1918'de 6.248 kişi tüberkülozdan yaşamını yitirmişti. İstatistiklere tam olarak yansımaya da, raporlar Macaristan'da salgın hastalıkların savaş sırasında yaygın olduğunu gösteriyordu.⁵⁰

Hastanelerde Yaşanan Disiplin Sorunları

Galiçya Cephesi'ne gönderilen 15. Kolordu birlikleri, askeri yükümlülüklerinin yanı sıra Osmanlı imajını Avrupa'da en iyi şekilde temsil etme sorumluluğunu da üstlenmişti. Bu yüzden bilgi ve görgü artırma çalışmalarına Galiçya'da da devam edilmişti. Komutanlar sık sık; Osmanlılara

⁴⁷ Fielding H. Garrison, *Notes on the History of Military Medicine*, Association of Military Surgeons, Washington 1922, s.199.

⁴⁸ Samuel Dumas & K.O. Vedel Petersen, *Losses of Life Caused By War*, ed. Harald Westergaard, Clarendon Press, London 1923, s.142.

⁴⁹ Garrison, *a.g.e.*, s.199.

⁵⁰ Dumas & Petersen, *a.g.e.*, s.180-181.

karşı duyulan yanlış önyargıları ortadan kaldıracak davranışlar gösterilmesi, atalarının ruhuna yakışan kahramanlıklarda bulunulması ve müttefik ordularıyla karşılıklı anlayış, dayanışma ve kardeşlik duygularının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı.

Galiçya Cephesi'nde savaşan Osmanlı askerleri, burada buldukları süre içinde, genel olarak kendilerinden beklenen ve görev sorumlulukları başarıyla yerine getirmişlerse de, cephe gerisindeki bazı hastanelerden gelen raporlardan, zaman zaman, disiplinsizlik yüzünden bazı sıkıntıların yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Viyana'daki nekahathaneden hırsızlık şikâyetleri gelmiş, Olmütz Hastanesi'nde ise bazı askerler izinsiz olarak hastaneden ayrılmış ve kurtarma ekibi tarafından içkili halde geri getirilmişlerdi. Bu yüzden askerlerin tüm teçhizatları alınarak depoya kapatılmıştı.⁵¹ 2 numaralı Garnizon Hastanesi'nden gönderilen bir raporda da bir onbaşının âmirlere, hasta bakıcılara karşı geldiği, hatta dövmele tehdit ettiği ve hemşirenin getirdiği yemeği yerlere saçtığı bildirilmişti.⁵²

Osmanlı hastalar ile doktorlar ve hastane personeli arasında yaşanan tartışmalarda iletişim problemlerinin önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır. Avusturya-Macaristan hastanelerinde yeterli sayıda Osmanlı sıhiye neferi ve doktorunun bulunmaması, Osmanlı askerlerinin yabancı doktorlar tarafından tedavi edilmesini zorunlu kılıyordu. Dil bilmemekten kaynaklanan iletişim sorununun esas nedeni, çoğu kez yanlış anlaşılmalara ya da askerlerin ihtiyaç ve şikâyetlerini dile getirememesiydi. Resmî yazışmaların birçoğunda tercüman sıkıntısı dile getirilmiş ve Osmanlı Devleti'den Almanca bilen subaylar göndermesi talep edilmişti. Örneğin, savaş muhabiri olarak Galiçya'ya giden Ahmed Emin Bey [Yalman], Avusturya savaş muhabirlerinden Dr. Stapner ile sahra hastanelerini ve trenlerini dolaşırken Göding Hastanesi'ne de uğramış ve burada bulunan Osmanlı askerlerinin ciddi bir iletişim sorunu yaşadıklarına tanık olmuştur. Ahmet Emin Bey'e göre Osmanlı askerleri, öncelikle hastaneye geldikleri zaman teslim ettikleri eşyalarının ne olduğuna dair açıklama istemekteydi. Bazıları ise sargılarının her gün değiştirilmediğini elleriyle anlatmaya çalışmaktaydı. Sargı hergün değiştirilmeyince, kendilerine kâfi derecede önem verilmediğini düşünmekte ve şikâyette bulunmaktaydılar. Kendilerine bazı yaraların kapanabilmesi için sargının sık sık değiştirmemesi gerektiği izah edildiğinde, ikna olmakta ve moralleri düzelmekteydi.⁵³

15.Kolordu kumandanlığı sözkonusu şikâyet ve disiplinsizlikleri önlemek amacıyla Avusturya-Macaristan Hastaneleri'nde tedavi gören askerlerin hastane

⁵¹ Tugay Dosyası, no.39.

⁵² Tugay Dosyası, no.70.

⁵³ *Tanin*, 20 Teşrinievvel 1916 / 20 Ekim 1916.

içinde ve hastane dışında uymaları gereken kuralları içeren bir emri⁵⁴ ve inzibat subaylarının görevlerini açıklayan ve sınırlandıran bir talimatnameyi⁵⁵ uygulamaya sokmuştu.

Defin işlemleri

Hastanelerde ölen askerlerin nereye defnedileceği ve defin sırasındaki dinî merasimlerin kim tarafından yapılacağı bir diğer sorundu. Öncelikle vefat edenlerin kimlik ve sayısının eksiksiz olarak tespiti büyük önem taşıyordu. Bu yüzden ölen askerlerin isimlerinin doğrudan doğruya hastaneler tarafından Dersaadet Sıhhiye İstihbarat Şubesi'ne gönderilmesine karar verildi.⁵⁶ Öte yandan defin işlemleri ile ilgili ayrıntılı düzenlemelere girildi. Bu çerçevede, savaşta ve hastanelerde vefat eden askerlerin mezarları hakkında Avusturya-Macaristan ordusunda uygulanan işlemlere ilişkin evrak ve krokiler incelenerek, Osmanlı ordusuna uygun olan işlemler uygulamaya kondu. Fakat bu konuda bazı sıkıntılar ortaya çıktı. Kıta ve seyyar hastanelerde ölen askerlerin defin işlemleri ve merasimlerinin düzenlenmesi mümkün olmasına rağmen, Avusturya-Macaristan topraklarındaki hastanelerde vefat eden askerlerin defin işlemlerinde imam eksikliğinden dolayı ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu yüzden, 17 Ekim 1916'da 15. Kolordu Kumandanı Şevki Bey, Harbiye Nezareti'nden, Avusturya-Macaristan topraklarındaki hastanelerde görevlendirilmek üzere 4 imam, cenaze işlemlerine yardımcı olacak 1 memur ve 16 hastabakıcının Avusturya'ya gönderilmesini talep etti. Ayrıca bu sıkıntının azaltılması için askerlerin yalnızca birkaç hastaneye sevkleri istendi.⁵⁷

25 Ekim 1916 (12 Teşrinievvel 1332) tarihinde gönderilen bir yazıda Pardubitz Hastanesi'ne Boşnak bir imam gönderildiği bildirilmiştir. Öte yandan Valbriç Mezeriç Hastanesi'nde imama ihtiyaç duyulduğu, vefat olduğu zaman hastane kumandanının Göding'ten imam getirterek dini tören ve defin işlemlerini gerçekleştirdiği bildirilmiştir.⁵⁸

Bu konuyla ilgili ilginç bazı olayların yaşandığı görülmektedir. Örneğin 1916 yılının Kasım ayında gazetelerde Macaristan'ın Holak kasabasında yaralı Osmanlı askerlerinden birinin vefat ettiği ve cenazesinin papazlar tarafından kaldırıldığı ile ilgili bir haber yayımlanmıştır. Olayın doğru olduğunun anlaşılması üzerine şer'i hükümlere uygun olarak yapılmamış olan bu definin geçerli olamayacağı açıklanmış ve askerlerin çok farklı hastanelerde dağıtık

⁵⁴ Tugay Dosyası, no.26-a.

⁵⁵ Tugay Dosyası, no.6.

⁵⁶ Tugay Dosyası, no.24.

⁵⁷ ATASE, BDH, Kls no.2185, D no.16 (18.08.1332- 20.09.1332).

⁵⁸ ATASE, BDH, Kls no.4416, D no.51/ 015-01 (16.07.1331- 04.02.1332).

olarak bulunmasının yarattığı sıkıntı bir kez daha anlaşılmıştır. Benzer olayın bir daha yaşanmaması için askerleri belli hastanelerde toplama işlemlerine hız verilmiş ve defin işlemlerinin şer'i hükümlere uygun olarak yapılması için Peşte'de Gülbaba türbedarı ve Macar Darülfünunu Osmanlıca muallimi Abdülmuttalip Efendi görevlendirilmiştir. Bu işlemlerin yürütülmesi başkonsolosluğun sorumluluğuna bırakılmıştır. Başkonsolosluktan uzakta bulunan yerlerde ise Boşnak askerlerinin imamlarından yararlanılmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu iş için İstanbul'dan Peşte'deki Nekahathane'ye mülazım-ı evvel (üsteğmen) Asım Efendi gönderilmiştir.⁵⁹

Osmanlı askerlerine yardımlar ve yurda dönüş

Savaş sırasında Avusturya ile Osmanlı ülkesi arasında kurulmaya çalışılan dayanışma ve silah arkadaşlığı, resmî düzeydeki yetkililer tarafından samimiyetle desteklenmiştir. Örneğin Avusturya arşidüklerinden biri, 1916 Eylül'ünde Göding Hastanesi'ni dolaşarak, Osmanlı askerlerine tütün, şeker ve kartpostal dağıtmış ve askerlerin ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenerek, her zaman yanlarında olduğu mesajını vermiştir.⁶⁰

Osmanlı askerleri için asıl büyük desteğin Osmanlı yetkililerinden ve Osmanlı halkından geldiği anlaşılmaktadır. Viyana Başkonsolosu Hüsnü Bey'in başkanlığında Viyana'da bulunan Osmanlı cemaat üyeleri tarafından bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun başlattığı kampanya sayesinde, Osmanlı askerlerine daha fazla tütün ve giysi temin edildiği gibi,⁶¹ kısa sürede binlerce kron yardım toplanmıştır.⁶² Bu durum cephede savaş muhabirliği yapan Ahmed Emin Bey'in dikkatini çekmiş ve Osmanlı İmparatorluğu içinde de Galiçya'da bulunan Osmanlı askerlerinin hiç olmazsa tütün ihtiyacını karşılayacak bir kampanya başlatılması teşebbüsünde bulunulmuştur. Dönemin gazeteleri incelendiğinde bu kampanyaya Osmanlı matbuatı tarafından büyük destek verildiği görülmektedir. Bunun için 13 Kasım 1916 tarihinde matbuat müdürünün başkanlığında İstanbul'da muhtelif dillerde çıkan gazetelerin temsilcilerinin katıldığı bir toplantı düzenlenerek, *Galiçya ve Dobruca'daki Gazilerimize Tütün Hediye Heyeti* adıyla bir heyet kurulmuştur. Hediye heyetine katılan gazeteler ilk gün kendi aralarında 69.000 adet tütün paketi toplamayı başarmışlardır.⁶³ Tütün bağışi kampanyası kamuoyuna da açılmış ve

⁵⁹ ATASE, BDH, Kls no.4416, D no.51/ 015-01 (16.07.1331- 04.02.1332).

⁶⁰ *Tanin*, 20 Teşrinievvel 1916 / 20 Ekim 1916.

⁶¹ *Tanin*, 8 Kanunievvel 1916 / 8 Aralık 1916.

⁶² *Tanin*, 8 Teşrinisani 1916 / 8 Kasım 1916.

⁶³ Bu heyet üç alt komisyondan meydana geliyordu: "heyet-i teşvikat komisyonu", "cem'-i hedaye komisyonu", ve "idare komisyonu". *Tanin*, 1 Teşrinisani 1916 / 1 Kasım 1916.

bağış yapan kişi ve kurumların adları, hediye miktarı, hediyelerin teslim yerlerini her gün düzenli olarak gazetelerde yayımlanmıştır.⁶⁴

Galiçya'da bulunan Osmanlı askerlerine diğer bir destek de Hilali Ahmer Hanımlar Şubesi'nden gelmiştir. 1916 yılında Viyana'da kurulan bu şube, Viyana kadınlarına hitaben bir beyanname neşrederek, Avusturya kadınlarını cephede savaşan askerlere yardıma çağırmıştır. Beyannamede kadınlara düşen en önemli vazifenin, sadece savaş sırasında değil, barış döneminde de Osmanlı ile Avusturya arasındaki derin ve samimi dostluğu geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmak olduğu dile getirilmiştir. *Tanin* gazetesinin haberine göre, *Neue Freie Presse* gazetesinin yayınladığı bu beyanname Viyana kamuoyunda büyük bir saygı ve takdirle karşılanmış ve habere ilişkin yorum şu şekilde verilmiştir:

“Galiçya'daki harp cephelerimizde Osmanlı askerleri harp ediyorlar, Osmanlı şehirlerinde Türk hanımları yaralılarımız için iâne cem' ediyorlar. Şimdi de yine Türk hanımları Viyana kadınlarına hitap ederek, vakt-i sulh için hazırlanmak maksadıyla teşvikatta bulunuyorlar. Böyle sözlerin bizde matlub olan tesiri husule getirmemesi kâbil mi?”⁶⁵

15. Kolordu birlikleri Galiçya'da bir yıl görev yaptı. Osmanlı birlikleri için Galiçya Cephesi'nde en şiddetli çarpışmalar 1916 yılının Eylül ve Ekim aylarında gerçekleşti. 17 Eylül'e kadar devam eden muharebelerde 15. Kolordu'nun kayıpları 95 subay, 7000 er olarak resmi kayıtlara geçti.⁶⁶ 17 Eylül'de Rus taarruzu yeniden başladı ve 20 Eylül'de en yoğun şeklini aldı. Ruslar gözetleme balonları ve uçaklar sayesinde saldırılarını hem karadan hem de havadan gerçekleştirdiler. Çarpışmalar 22 Eylül'de Ordu Komutanı Kont Bothmer'e bağlı Osmanlı birliklerinin Rus taarruzunu geri püskürtmeleri ile sona erdi. Fakat Ekim ayında sayıca üstünlüklerini ve savaş taktiklerini çok iyi kullanan Ruslar cephede üstünlüğü ele geçirdiler. 20. Tümen ciddi kayıplar verdi ve Alman ikmalinden yararlanmak zorunda kaldı. Ağır kış koşulları altında Rus taarruzu 1916 yılının sonuna kadar devam etti. Ocak 1917'den itibaren ise Rusya'daki siyasi karışıklıklar cepheye de yansdı ve Rus ordularının hücumları giderek azaldı. Hatta cephede savaşan askeri birlikler arasında bir yakınlaşmanın başlamasıyla, resmi olmayan bir ateşkes dönemine girildi. Mayıs ayının sonunda 15. Kolordu birliklerinin geri dönmesine ve Filistin Cephesi'ndeki orduları takviye etmesine karar verildi.⁶⁷ Haziran

⁶⁴ *Tanin*, 10 Teşrinisani 1916 / 10 Kasım 1916.

⁶⁵ *Tanin*, 6 Kanunuevvel 1916 / 6 Aralık 1916.

⁶⁶ Şenyol, *a.g.e.*, s.19.

⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya, Makedonya ve Romanya'ya gönderilen Osmanlı orduları, görevlerini tamamlayıp geri döndükten sonra 15 Haziran 1917'de yeniden düzenlendiler. Yıldırım Ordular Grubu'na bağlı 6.Kolordu (13. ve 18.Tümen) ve 7.Kolordu (3.ve 15.Tümen) adını alan bu birlikler, Birinci Dünya

1917'de yurda dönüş başladı. Veda ziyareti sırasında Avusturya-Macaristan İmparatoru I.Karl (hükümdarlığı 1916-1918), kolordu komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa'yı (1870-1938) üstün hizmetlerinden dolayı büyük liyakat madalyası ile ödüllendirdi.⁶⁸ Ayrıca Osmanlı sağlık ekibine madalyalar takarak⁶⁹, Osmanlı subay ve erlerine övgü dolu bir konuşma yaptı.⁷⁰ 26 Eylül 1917'de Ordunun son kfilesinin de İstanbul'a gelmesiyle birlikte Osmanlı askerleri Galiçya'dan tamamen ayrılmış oldular.⁷¹

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordularının Ruslara karşı koyabilmesinde, Galiçya Cephesi'nin birinci derecede önemi olduğu kabul edilir. Galiçya'nın Rusların eline geçmesindeki engellerden biri de, üstlendiği görevi büyük bir başarıyla tamamlayan Osmanlı Devleti'nin Galiçya Cephesi'ne gönderdiği birliklerdir. 15. Kolordu, iki yıl boyunca cephede ve cephe gerisinde müttefik ordularının askerleriyle hem güçlü bir silah dayanışması kurmuş, hem de cephe gerisindeki hastanelerde Avusturya-Macaristan askerleriyle Osmanlı askerleri birbirlerini yakından tanıma fırsatını yakalamıştır. Bu ilişkilerin iki ülke arasındaki resmî yakınlaşmada da büyük payı olduğu söylenebilir. Savaş döneminde yaşanan yakınlaşma, iki ülkenin birbirleri hakkındaki önyargıların azalmasına ve toplumsal ilişkilerin olumlu yönde gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, Osmanlı askerlerine destek olmak amacıyla hem Viyana'da hem de Anadolu'da başlatılan yardım kampanyaları, Osmanlı'da ilk kez uluslararası boyutta bir toplumsal seferberlik yaşanmasını sağlamıştır. Bu faaliyetlerin toplumsal bilincin artmasında, milliyetçilik, vatanseverlik gibi duyguların gelişmesinde de büyük etkisi olduğu bilinmektedir.

Galiçya Cephesi, bugüne kadar, genellikle askerî yönüyle ve savaşın sonucuna yaptığı siyasî etkileriyle değerlendirilmiştir. Bu makalede ise şimdiye kadar üzerinde pek durulmayan Galiçya cephesinde Osmanlı birliklerine verilen sağlık hizmetleri ele alınarak, cephe ve cephe gerisindeki Osmanlı askerlerinin durumu farklı bir boyutta değerlendirilmeye çalışılmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na yardım amacıyla 23 Temmuz 1916'da Galiçya Cephesi'ne gönderilen ve yaklaşık 33.000 kişiden oluşan 15. Kolordu birlikleri sağlık hizmeti olarak yanlarında sadece tümenlerin sıhhiye bölüklerini götürebilmiştir. Buradaki askerlere sıhhi malzeme ikmal, seyyar hastane temini ve diğer sağlık

Savaşı'nın sonuna kadar Bağdat ve Mezopotamya'daki çeşitli cephelerde savaşmışlardır. Galiçya'dan gelen 15.Kolordu, Yıldırım Ordular Grubu'nun 7. Kolordu birliklerini oluşturmuştur. Murphy, *a.g.e.*, s.91, 102.

⁶⁸ Ertem, *a.g.e.*, s.186.

⁶⁹ Bayhan Çubukçu, “Birinci Dünya Savaşı, Galiçya Cephesi ve Türk Sağlık Ekibinde Avusturya Madalyası Alanlar”, *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul: 18-20 Eylül 1996*, TTK, Ankara, 2003, s.457-462.

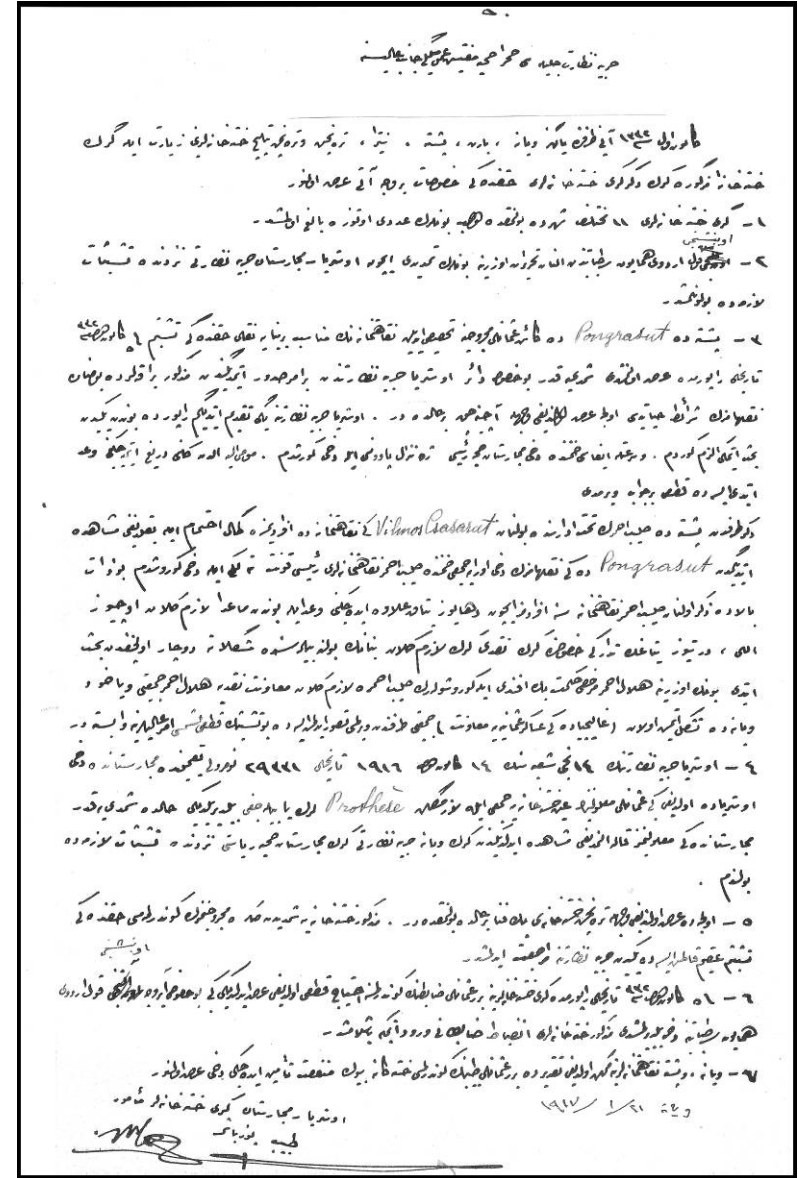
⁷⁰ Ertem, *a.g.e.*, s.186.

⁷¹ Şarman, *a.g.e.*, s.XXVI.

hizmetleri Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından karşılanmıştır. Genel olarak, bu cephede sağlık hizmetlerinin iyi yürütüldüğü bilinmektedir. Ancak şiddetli çatışmalardan dolayı yaralı sayısının beklenenin üzerine çıkması ve bu arada askerler arasında dizenteri, tifo ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıkların görülmesi üzerine, Osmanlı askerleri dağınık bir şekilde cephe gerisindeki Avusturya-Macaristan devleti hastanelerine sevk edilmişlerdir. Sevk edilen yaralı ve hasta askerlerden haber alınmaması üzerine, Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi askerlerin tedavi gördükleri hastanelerin tespiti için Dr. Hulusi Fuad [Tugay]'ı Avusturya'ya göndermiştir. Hulusi Fuad Tugay'ın, yaptığı araştırmalar ve denetimler sonucu hazırladığı raporlar, cephe gerisindeki askerlerin sağlık durumları konusunda son derece önemli ve detaylı bilgiler vermektedir. Hulusi Fuad'ın raporlarını ve yazışmalarını içeren dosyalar iki yönden oldukça dikkate değer bilgiler içermektedir: Birincisi, bu dosyada yer alan yazılı belgeler ve fotoğraflar bize Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ait hastanelerin genel durumu, sağlık hizmetleri, tedavi yöntemleri ve Avusturya'da ve Macaristan'daki hastanelerin tıbbi yönden ve sağlık hizmetleri konusundaki farklılıkları anlamamızı sağlamaktadır. İkinci olarak söz konusu belgeler cephe gerisinde yaralı ve hasta Osmanlı askerlerinin sağlık durumları, Osmanlı askerlerinin hastanelerdeki sağlık personeliyle olan ilişkileri ve Avusturya sağlık ekiplerinin Osmanlı askerlerine yaklaşımları gibi konularda önemli bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır.

Teşekkür: Bu makalenin temel kaynaklarından olan, Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan Hastaneleri Müfettişi ve Galiçya'daki Türk ordusunun sağlık işlerinden sorumlu olarak görev yapan Dr. Hulusi Fuad Tugay'ın İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'ndaki dosyalarına ve Galiçya'daki Türk askerlerinin orjinal fotoğraflarına ulaşmamı sağlayan Prof. Dr. Nuran Yıldırım'a teşekkür ederim.

Ek 1. Cephesi gerisindeki Avusturya-Macaristan hastanelerine memur tayin edilen Tabip Yüzbaşı Hulusi Fuad Tugay tarafından Harbiye Nezareti Sahra Sıhhiye Müfettişi-i Umumiliği'ne yazılan 21.1.1917 tarihli rapor (İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Hulusi Fuad Tugay dosyası).

Ek 2. Sıhhiye Dairesi İkinci Şubesi'nin, Viyana'daki Mezeriç İhtiyat Mecruh Hastanesi'nden İstanbul'a gönderilen Osmanlı askerinin durumuna ilişkin, Avusturya-Macaristan geri hastaneleri Müfettişi Umumisi Hulusi Fuad Bey'e gönderdiği yazı (İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Hulusi Fuad Tugay Dosyası).

Ek 3. Avusturya'da Göding Harp Hastanesi'nde görevli tercümanın terfi ve görevlendirilmesine ilişkin yazı (İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Hulusi Fuad Tugay Dosyası).

Ottoman Army Troops and Health Services at the Galicia Front (1916-1917)

Galicia was one of the Eastern European fronts where the Ottoman troops fought Russian forces in support of the Austro-Hungarian Empire during the First World War. Turkish soldiers, who were injured or fell ill, were dispatched to various hospitals in the Austro-Hungarian territory. Nevertheless, because the transfers were not well organised and regularly registered, information regarding their health status could be collected properly. To remedy this problem, the Ottoman General Staff appointed Lieutenant Dr. Hulusi Fuad (Tugay, 1890-1967) as 'inspector to Austro-Hungarian hospitals'. Hulusi Fuad first set off for Vienna to identify the hospitals where the Ottoman soldiers were being treated. He prepared and sent a detailed report on their conditions to the Ottoman authority. This article, based on the said report, attempts to expose the mobilisation of the Ottoman 15th Army Corps to Galicia, the conditions of the wounded at Austro-Hungarian hospitals, the range of diseases they suffered from, and the various problems encountered in extending health services to the soldiers, as well as the conditions of the hospitals in the years 1916-17.

Key words: First World War, Galicia , Austro-Hungarian Hospitals, Hulusi Fuad Tugay; **Anahtar sözcükler:** Birinci Dünya Savaşı, Galiçya Cephesi, Avusturya-Macaristan hastaneleri, Hulusi Fuad Tugay.